

Szilasi László

AZ ÍTÉLET SÜRGETÉSE

A panasz retorikája: szemrehányás és bevádolás
XVI. századi panasz-versekben

„»ezt csak nem cselekedhetitek a lélekkel«!”¹

I. *Laudatio és accusatio*

Nyilván korántsem problémátlanul, de elvileg még saját tradíciónkból kiindulva is elképzelhető talán egy olyan, a magyar irodalomban megszokottnál számítóbb, egyben derűsebb kérés-ökonómia, amely a panasz retorikáját, önnön hatékonysága érdekében, előbb-utóbb a *laudatio*, a kéréssel megszólított lény explicit dicséretének irányába futtatja ki. Egy friss dolgozat nemrégiben precíz elemzésben mutatta meg e másféle, számunkra némiképp szokatlan költői logika működését,² s ennek az értelmezésnek a nézőpontjából, azt hiszem, frissebb szemmel tekinthetünk arra a nagy hagyományú, de tulajdonképpen mégiscsak meglepő hazai gyakorlatra (sajátos ökonómiára, retorikára és logikára), amely a kérés feladatának végrehajtása során többnyire nem *panasz és dicséret*, hanem *szemrehányó siránkozás és nyílt bevádolás* összekapcsolását hajtja végre s írja elő.

Kiindulásképpen vegyünk egy közismert példát, Heltai Gáspár *Keresztyéni panaszolkodás és intés* című versét,³ az 1553-ban Kolozsvárt megjelent *Vigasztaló könyvetskéből*.⁴ A szövegben a 'panasz' szó mai elsődleges értelme ('kellemetlenség, fájdalom, sérelem elmondása, előadása, előterjesztése') úgyszólván egyáltalán nem működik. Az első öt strófa megszólításokkal és szemrehányó kérdésekkel keményen megrója a bűnös elbizakodottságban, „*nagy kevélségbe, pompaságba és döllyeségbe*” élő embert (1–5.), a következő kilenc a *memento mori* toposzának részletező újraírásával támasztja alá az első részt lezáró, a közeli *leomlásra* vonatkozó általános fenyegetést (6–14.), majd az utolsó négy, minden eddig elhangzott kijelentést érvként használva, jámborságra, elmélkedésre és igaz hitben végzett

¹ Thomas MANN, *Doktor Faustus*, ford. SZÖLLŐSY Klára, Budapest, Európa, 1967, 309.

² BAZSÁNYI Sándor, *Rilke szavai (Panasz és dicséret Rainer Maria Rilke Az angyali üdvözet / Az angyal szavai című versében)*, Vigilia, 2003. november.

³ RPHA 0342.

⁴ RMNy 102. – A szöveg fordítás, a minta: Johann SPANGENBERG, *Trostbüchlein*, Wittenberg, 1543. A könyv Balassira is hatást gyakorolt: a *Beteg lelkeknek való füves kertecske* (Detrekő, 1584; RMNy 540.) harmadik része elé egy, a Heltai-féle Spangenberg-fordításból származó részlet van beillesztve a haláltánc-énekekkel együtt. Az utóbbinak az incipitmutatóra utaló kezdőszavai a következők: H2a lap: *Nem gondol a halál senkivel* (RPHA 1069).

életre buzdít, utasít, irányít: int (15–18.). Úgy látszik tehát, hogy az 'intés' szó jórészt napjainkig megőrizte XVI. századi jelentését, a 'panasz' szó korabeli értelmét viszont ma már helyre kell állítanunk – mégpedig, úgy tűnik, egyrészt a *neheztelés*, *feddés*, *megrovás* fogalmai (és azok siránkozó hangú kifejtésének tradíciója) felől, másrészt a *fenyegetés*, *bevádolás*, *büntetés* jelentéstartományának irányából. A kérdés nyilván az, hogy honnan ered a 'panasz' szónak ez a mára már némiképp elhalványult, a szó másod- vagy harmadlagos értelmévé degradálódott jelentése, amely azonban még ezen elsorvadt állapotában is máig ható érvénnyel képes megakadályozni azt, hogy a kérés dicséretben (*laudatio*) kulminálhasson, s előírni a szinte kötelező vádat, bevádolást, vád alá helyezési kérelmet, vádbeszédet, feljelentést (*accusatio*, *petitio*). Miért van az, hogy a magyar kérés alapvetően nem a *demonstrativum*, hanem a *iudiciale*⁵ terében mozog?

II. Szemrehányás és bevádolás

1. Lírai példák

Némiképp meglepő talán, de a XVI. századi RMKT *Középkori magyar költői maradványok* című első kötetének főszerzőjében a 'panasz' szó egyáltalán nem fordul elő. A kifejezés csak a jegyzetekben bukkan fel, egyetlen egyszer,⁶ amikor a szerkesztő a Katalin-legenda⁷ 1782. sorához fűz magyarázatot: *És isteneket nem porlanál*, mondja az imperátor a szűznek.⁸ Mivel a porongat (porlik, porlat, porít, porejt) szócsalád egyik általa idézett előfordulása bizonyíthatóan a *correptio*, *onis*, *nn* (Finály szerint: „lehordás, szóval való lerántás, megfeddés”) fordítása, Szilády végül arra jut, hogy a 'porongat' a 'pirongat' kihalt változata: „Ezek szerint a *por* mellett a *pir* – bár ritkábban – már régen is előfordul; a *pör*-t is aligha lehet tőlök különválasztani.”⁹ Bármit jelentsen is azonban, a XVI. századi RMKT *XVI. századbeli magyar költők művei 1527–1546* című második kötetétől kezdve a szó többé nem fordul elő – helyét, funkcióját és jelentését e két évtized alatt vette át a (Szilády szerint korábban prózai szövegekben is csupán egyszer felbukkanó¹⁰) 'panasz', a második kötetben hirtelen meglepően nagy számú, összesen 28, ebből 14 főszerzőbeli előfordulással.

⁵ A kérdés tágabb kontextusához lásd KECSKEMÉTI Gábor, *A genus iudiciale a 16–17. századi magyarországi irodalomban és irodalomelméletben*, Irodalomtörténeti Közlemények 2001, 255–284.; Uő, *Genus iudiciale in the Practice and Theory of Hungarian Literature in the 16th and 17th Century*, *Camoenae Hungaricae*, 1(2004), 105–120.

⁶ RMKT XVI. 1. 326.

⁷ Érsekújváry kódex, 1531 előtt; RPHA 0609.

⁸ RMKT XVI. 1. 86.

⁹ RMKT XVI. 1. 326.

¹⁰ Az előfordulás: „*eképpen a porító panasztól megmenekedik.*” SZILÁDY hivatkozása: „Nagyszombati-codex, 240. l., (1512–1513) RMKT XVI. 1. 326.

A 14 előfordulás fele lírai természetű és Szkhárosi Horvát András műveihez kötődik: előfordul *Az fejedelemségről* (1545)¹¹ és *Az átokról* (1547)¹² szóló szövegekben (113., 149. illetve 40., 194. sorok), *Mind ez világnak im esze veszett...* kezdetű, a 2. zsoldárt fordító és kommentáló, 1549-es versének pedig, mint köztudott, az a címe, hogy *Panasza Krisztusnak, hogy ellene támadnak ez világiak*.¹³

A szó legelső verses előfordulásai azért is fontosak, mert előkészíthetik a 2. zsoldár teljes egészében a panaszzal jellemezhető fordításának olvasását.

Panaszolkodik az hatalmas isten,
– Az próféta írja Micheás könyvében,
Hogy urak nem vagytok igaz ítéletben,
Hogy semmi jó nincsen nektek kedvetekben.
Az fejedelemségről, 113.

Erről az isten **panaszol** tinetek:
Atyátoknak hívtok, de lám nem tiszteltek,
Uratoknak hívtok, de tőlem nem féltek,
Azért ti bizonytalansággal istentől nem tőtek.
Az fejedelemségről, 149.

Az fejedelemségről szóló szövegben a panasz egyértelműen szemrehányást jelent: a megszólaló (Isten) szembesíti korábbi bűnös tetteikkel a megszólítottakat. *Az átokról* szóló szövegben némiképp más a helyzet.

Ércé válik fejed felett a szép csillagos ég,
Vassá válik talpad alatt az az nagy jó zsíros föld,
Port, harmatot, asszú hamut észik az asszú föld,
Megrepedez, úgy **panaszol** reád az szomjú föld.
Az átokról, 40.¹⁴

Romlásinknak egyik oka fejedelmek vattok,
Nagy ohajtván mind ez ország **panaszol** rejátok,
Kéméltelen az földnépén csak hatalmaskodtok,
Az istennek tisztességét nem oltalmaztatok.
Az átokról, 194.

---

¹¹ RPHA 1280.

¹² RPHA 1204.

¹³ RPHA 0948.

¹⁴ Megjegyzem: egyáltalán nem tartom teljesen elhibázottnak, hogy KLANICZAY Tibor (*A magyar reformáció irodalma*, in Uő, *Reneszánsz és barokk*, Budapest, Szépirodalmi, 1961, 99.) épp ebben a versszakban látta „a reformáció egész költészetének egyik legszebb” strófáját.

Az *átokról* szóló szövegben a megszólított személye már nem esik feltétlenül egybe a megrótt, megfeddett figurával: az *akire* panaszkodnak, immár nem azonos azzal, *akinek* a panasz szól, *akihez* a panaszt címzik. Létrejön egy bírósági szituáció, ahol a legfelsőbb bíró maga Isten – s innen belátható, hogy a kiindulópontnak vélt szemrehányó alaphelyzet voltaképpen következmény, a bírósági szcena következménye: a legfelső bíró, lévén legfelső, már csak a vádlotthoz intézheti szavait.

A kérdés immár tehát az, hogy hogyan működik ez a séma a méltán híres (későbbi panaszos tárgyú költészetünk képességét számos területen [*vasvessző, cserépedény*] megalapozó, ráadásul a *félelem és reszketés* szerkezetet is tartalmazó) 2. zsoltár¹⁵ fordításának szövegében.

Nos, a *Panasza Krisztusnak* szövege (a korai zsoltárfordítások esetében megszokott módon¹⁶) a bibliai zsoltár viszonylag precíznek nevezhető fordításából és az ahhoz fűzött értelmező és applikáló célú narrátori kommentárokból áll össze. Az első négy narrátori strófa tisztázza a megszólalás beszédhelyzetét (1–4.), a következő három lefordítja a zsoltár első három versét (5–7.), a következő négy pedig értelmezi az azokban leírtakat (8–11.). Ezután folytatódik, majd lezárul a zsoltár szövegének, maradék kilenc versének fordítása (12–27.), amelybe egy- és kétstrófás narrátori kommentárok ékelődnek (13–14., 16., 22.). Ám a szöveg a fordítás precízen jelzett, és retorikailag is tanulságos (mert a prosopepeikus alaphelyzetre a figyelmet utólag is felhívó) befejezésével (*Ez kiket mondék, szent Dávid mondá*, 28/1.) korántsem ér véget: a katolikusoknak megmaradt zsol-

¹⁵ A szöveg a Károlyi-fordításban a következő:

2,1 Miért dühösködnek a pogányok, és gondolnak hiábavalóságot a népek?

2,2 A föld királyai felkerekednek és a fejedelmek együtt tanácskoznak az Úr ellen és az ő felkentje ellen:

2,3 Szaggassuk le az ő bilincseiket, és dobjuk le magunkról köteleiket!

2,4 Az egekben lakozó neveti, az Úr megcsúfolja őket.

2,5 Majd szól nékik haragjában, és megrettentíti őket gerjedelmében:

2,6 Én kentem ám fel az én királyomat a Sionon, az én szent hegyemen!

2,7 Törvényül hirdetem: Az Úr mondá nekem: Én fiam vagy te; én ma nemzetelek téged.

2,8 Kérjed tőlem és odaadom néked a pogányokat örökségül, és birtokodul a föld határait.

2,9 Összetöröd őket vasvesszővel: széjjelzúzod őket, mint cserépedényt.

2,10 Azért, királyok, legyetek eszesek, és okuljatok földnek bírái!

2,11 Szolgáljátok az Urat félelemmel, és örüljetez reszketéssel.

2,12 Csókoljátok a Fiút, hogy meg ne haragudjék és el ne veszszetek az úton, mert hamar felgerjed az ő haragja. Boldogok mindazok, a kik ő benne bíznak!

¹⁶ PI. CSÁSZÁR Ernő, *A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1902, 35–46, 162–173, 300–318, 446–466; ZENTAI Mária, *Rimay-hatás Thordai János zsoltáraiban*, ActHistLittHung, Tomus XIII, Szeged, 1973, 111–123; BÓTA László, *A magyar zsoltár Szenci Molnár Albert előtt*, in *Szenci Molnár Albert és a magyar későreneszánsz*, szerk. CSANDA Sándor–KESERŰ Bálint, Szeged, 1978, 163–179. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 4.); BÁN Imre, *Szenci Molnár Albert, a költő*, Uo. 137–155; PÉCZELY László, *Kecskeméti Vég Mihály: LV: psalmus*, in *RMV*, 71–91; KOVÁCS Sándor Iván, *Szenci Molnár Albert XXIX. zsoltár*, Uo. 215–225; VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Budapest, 1982, 255–286.

táros hangú, de eredeti invenciójú szidalmazása még igényel további huszonnégy strófát (28–51.). A szöveg egészének tehát csupán mintegy két ötöde (51/18) a tulajdonképpeni fordítás, a nagyobbik részt (51/33) a nem-prosopopeikus megszólalás teszi ki.

1–3.	Narrátor	kommentár
5–7.	Dávid	psalmus
8–11.	Narrátor	kommentár
12–27.	Dávid	psalmus (13–14., 16., 22.: narrátori kommentárok)
28–51.	Narrátor	kommentár

Ezt a szerkezetet, úgy gondolom, egészében a kéttagú elrendezés jellemzi: a bőven (8 saját strófával) kommentált tulajdonképpeni zsoltárfordítást (1–27.) egy nyelvében attól ihletett, de önálló invenciójú, e szűkebb kontextusban bizonyos értelemben eredetinek tekinthető szövegegység követi (28–51.). Ebben a felépítésben nem nehéz észrevenni az *applicatio* logikáját: a narrátor saját helyzetéhez szabja hozzá, igazítja, arra alkalmazza a zsoltár szövegét. Dávid, Jézus Krisztus és a Szkhárosi-szöveg narrátora a szöveg aktuális megszólaltatóiként szinte egyenrangúvá válva hajtják végre a panasz meghatározó műveleteit: a szemrehányást és a bevádolást. Az igazán érdekes azonban az, hogy ugyanez a szerkezet jelenik meg a kisebb egységekben is: a narrátori betoldások (kicsinyítő tükörként) ugyanilyen struktúrájúak. A helyzet, a bűnös alapállapot szemrehányó hangú, tételszerű, ugyanakkor erősen képi konstatálását rendre a következményekre utaló, megszólító jellegű, büntető célú, konkrét alkalmazás követi. Legyen most példánk a 13–14. strófa.

Simeon mondja az Krisztust jegynek,
Kit nagy sokképpen igen ellenznek,
Kiben az hívek mind megépölnek,
Az hitetlenek mind megtöretnek.

Óh, te vak világ, Krisztust nem veszed!
Ő szent igéjét ím nem becsölld,
Lám idvösséget hirdet te neked,
Kit az szent Dávid ím megmond neked.

Szkhárosi szövegétől egy pillanatra kissé hátrább lépve, azt hiszem, lehet mondani, hogy a panasz szemrehányás+bevádolás-szerkezete végelemzésben *kon-*

stativum és *performativum* oppozícióját, a beszédaktusok alpműveleteit¹⁷ írja bele a *dispositió*ba, illetve a tropológia mögé, s nagy hagyományteremtő erővel írja elő, hogy a magyar nyelvű költészetben a kellemetlenség, fájdalom, sérelem elmondását, előadását, előterjesztését (ha csak az óhaj, az igény vagy a követelés szintjén is, de lehetőleg) minél hamarabb kövessék minél határozottabb tettek, hogy az elmarasztaló vagy felmentő ítélet és annak végrehajtása legalább a fikció szintjén ne válasson már sokáig magára. A panasz ezen (a *Szózat*tól¹⁸ és a *Hymnustól*¹⁹ sem éppen idegen) struktúrája tehát a történet mihamarabbi, végső befejezését, lezárását sürgeti – s ennyiben alapvetően *apokaliptikus* természetű.²⁰

A 2. zsolnárnak még két fordítása született a XVI. században. Zeleméri László 1574 előtt keletkezett, *Zúgódik, dúl-fül magában ez világ...* kezdetű énekének²¹ vizsgálata, azt hiszem, megerősíti az eddigieket. A szöveg viszonylag egyenletes ritmusban, egy bibliai verset egy strófával fordít. Ez a ritmus csak ott bomlik fel, ahol az applikátori düh kitergeti a fejedelmekre vonatkozó fenyegetéseket (3–5.), illetve ott, ahol a fordító betold (16–17.). A panasz retorikája mindkét esetben bevádolást ír elő. A fordítói betoldást²² idézem:

---

¹⁷ A kérdés tágabb kontextusához lásd: John SEARLE, *Mi a beszédaktus?* in *Az angol tudományos diákkör évkönyve*, szerk. BERECKY Gábor, NÁDASDY Ádám, Budapest, ELTE, 1978.; J. L. AUSTIN, *Tetten ért szavak*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.; KRÉKITS József, *Felszólító performatív megnyilatkozások*, Budapest, 1995.; KRÉKITS József, *A bibliai perspektív performatívumok kérdéséhez*, in *Hipotézisek és realitások a lingvisztikában. Előadások Deme László tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*, Szeged, 1996, (Szegedi Akadémiai Bizottság kiadványai V.); MIHALOVICS Árpád, *Az akarat (volitio) nyelvi kifejezése az interperszonális kapcsolatokban*, Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 1998.; SZILI Katalin, *A kérés pragmatikája a magyar nyelvben*, Magyar Nyelvőr 2002, 1. sz. Lásd még: SZILASI László, *Argumentatív tropológia és tropológikus argumentáció Balassinál. Az Adj már csendességet... példája (Retorikai elemzés)*, Hungarológiai Közlemények, 2005., 1. sz., 63–75.

¹⁸ Pl.: *Népek hazája, nagy világ!*
Hozzá bátran kiált:
„Egy ezredévnyi szenvedés
Kér éltet vagy halált!”

¹⁹ Pl.: *Szánd meg, isten, a magyart*
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kinjának.
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendő,
Megbűnhődte már e nép
A múltat s jövőndöt!

²⁰ Lásd: Jacques DERRIDA, *A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnemről*, in Jacques DERRIDA és Immanuel KANT, *Minden dolgok vége*, Budapest, 1993, 35–38.; valamint: SZILASI László, *Arany hiba. Kommentárok Németh Gábor: (különös megkönnyebbülés) című szövegéhez*, Alföld, 1999, 7. sz., 46–59.

²¹ RPHA 1496.

²² RMKT XVI. 8. 221.

Mert ha valóba meg nem térendetek,
Szent igéjében tū meg nem éppültök,
Az ő szerzésit nem követenditek,
Haragja miatt mind el kely vesznetek.

Sok ideje már, hogy hív benneteket,
És gyakorta int, hogy hozzá térjeteK,
Tűzzel emészt meg, ha őt nem veszitek,
El kell vesznetek, bizonynal higgyéteK.

A másik, *Szent Dávid próféta második énekében...* kezdetű, valamikor 1600 előtt, egy ismeretlen által készített szöveg²³ hasonló szigorúsággal fordít, a beszédhelyzetet tisztázó bevezető strófákon (1–2.) kívül betoldással nem él, s elidőző részletezésre is csupán egyetlen egyszer szánja el magát. Talán nem véletlen, hanem épp a panasz-fogalom jogi eredetére utaló, árulkodó mozzanat, hogy ez a strófa (9.) épp a törvény témája körül forog.

Az Fiu azt mondgya: kész vagyok meghirdetnöm
Az te el végezöt örök decretomodat,
Parancsolatodat, irgalmasagodat, Evangeliomodat.²⁴

2. Narratív példák

Még világosabban, jól értelmezhető történetvezetésükkel utalnak a XVI. századi panasz-fogalom jogi eredetére az RMKT második kötetének további, immár históriás énekekben felbukkanó panasz-előfordulásai: Szeremlyéni Mihály *Izrael Egyiptomból való kijövésének históriája* (1544.),²⁵ Baranyai Pál *A tékozló fiúról* szóló éneke (1545 előtt)²⁶ és Kákonyi Péter három műve: *Az Asverus királyról és az istenfélő Hesther királyné asszonyról való história* (1544),²⁷ a *História Astiages et Cyri* (1549),²⁸ valamint *Az erős vitéz Sámsonról szép história* (1556 előtt).²⁹ Az *Astiages-história* 50–55. strófáit idézem, mert az itt elmondott történet-részlet (Harpagus Cyrushoz írott panasz-levelének históriája) voltaképpen nem más, mint a panasz eddig feltárt retorikai szerkezetének korrekt és precíz narratív kifejtése. A panaszos (Harpagus) előadja sérelmeit, majd sanyargató-

---

²³ RPHA 1311.

²⁴ *Keresztyeni enekék...*, Debrecen, 1602. (RMNy 886/1.) p. 1^v.

²⁵ RPHA 0822. RMKT XVI. 2. 239. 205. sor.

²⁶ RPHA 1176. RMKT XVI. 2. 267. 182. sor.

²⁷ RPHA 1189. RMKT XVI. 2. 148 és 149., 285 és 348. sor.

²⁸ RPHA 0525. RMKT XVI. 2. 306 és 308., 147 és 213. sor.

²⁹ RPHA 1250. RMKT XVI. 2. 295. 169. sor.

jával (Astiagesszel) szemben segítséget kér egy nálánál és ellenfelénél egyaránt erősebb személytől (Cyrustól).

Okot ű magában Harpagus gondola,
Hamar az Cyrusnak egy levelet írta,
Hogy az királ űtet vesztetni akarja,
És hogy megmaradott, látni sem akarja.

Gyűlötségben érte az királynak esett,
És ű érte fia már halált szenvedett,
És ű ilyen **bosszút és nagy kárt szenvedett**,
Feddé, hogy magáról ű elfeledközött.

Cyrus ezt megértvén **hadat támasztana**,
Anyjáért, magájért hogy bosszút állhatna,
Média ereje kezében juthatna,
Mert ű volna annak fölső kapitányja.

Panaszt ennél többet ű sokat számlála,
Kit mind a levélbe Harpagus beírta,
Nyúllal egy hű embert Cyrushoz bocsáta,
Kiben egy **levelet** szépen szerzett vala.

Okosan Harpagus nyúllal cselekedék.
Nyúlat az hátára adá egy embernek;
Az egy kis nyúlfiat mint vadászembernek,
Hagyá, úgy hordozná, meg ne jelennéjek.

Mikoron Harpagus követe béjuta,
Nyúlat el-bévívé Cyrusnak mutatá,
Cyrus az levelet nyúlban megtalálá,
Harpagus **tanácsát ottan jóvá hagyá**.

III. Panasz és querela

Bár az eddig vizsgált XVI. századi magyar nyelvű verses panaszok retorikája elsősorban olyan aposztrophé-közeli pragmatikus alakzatok dominanciájával lenne leírható, mint az *obsecratio* (könyörgő kérdés a közönség megindítására), a *licentia* (őszinte, valóságra hivatkozó, veszélyre intő, kemény feddés), vagy a *protrope* (cselekvésre való buzdítás fenyegetés, ígéret révén), nem nehéz, s ennek ellenére talán fontosabb is észrevenni, hogy ezek a szövegek elsősorban az ítéletet sürgetik: a sérelmek előszámlálása után igazságszolgáltatást vagy a baj elleni

segedelmet kérnek. A latin nyelv ezt a műveletsort a jogi eredetű *querela* szóval nevezi meg.

Mint láttuk, a magyar nyelvű versekben a *porongat* szót (RMKT 1.) a XVI. század első felében felváltotta a *panasz* (RMKT 2.). A *panasz* azonban a régiségben tulajdonképpen nem a *siránkozást* jelentette (valamiről), hanem inkább *felszólamlás, kereset, vád, követelés* (valaki ellen) értelemben volt használatos. Ennek okát, a magyar *porongat* szó kihalása mellett elsősorban a latin *querela* szó (részben talán az egyetemjárás irányainak és az egyetemi jogi oktatás strukturális átrendeződése³⁰ következtében, részben néhány fontos és hamar elhíresült mű³¹ címe nyomán) egyre terjedő hatásában látom. A magyarra *panasz*nak fordított szó jogi értelemben azt jelenti: *accusatio*, vád, kereset, felszólamlás jogorvoslatért, sérelemért jogi úton elégtételt követelni. Vagy ahogy Tóth Lőrinc *A magyar örökösödési jog szelleme* című 1860-as tanulmányában megfogalmazta: a *querela a feljajdulás törvényes formája*.³² A *querela/panasz* tehát mint műfaji megjelölés, a jog nyelvéből vett metafora. A magyar *panaszvers* műfaja e metafora részletes (tropológiai és narratív) kifejtése révén jött létre, s határozza meg a közösségi problémákhoz való viszonyt máig ható erővel – nem jelentéktelen összetevőjét képezve ezzel a magyar irodalom közismerten *panaszos alaphangjának*.³³

IV. Excursus: a jaj! retorikája

Bár a *queror* szó önmagában is *részint* azt jelenti, hogy valamiért jajgat, jajveszékél, *siránkozik*, *részint* viszont azt, hogy *panaszol*, *panaszt ad elő*, *panasszal áll elő*, neheztelve nyilatkozik valamiről vagy valamiért, végezetül fontosnak tartom megjegyezni, hogy a megoldásban immár nem reménykedő, csupán a pusztá érzelmeknek hangot adó keserves sírások, siralmak, gyász- és siraloméne-

³⁰ TONK Sándor, *Jogtudó értelmiségünk középkori történetéből*, Korunk, 1972, 10. sz., 1487–1491.; Uő, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, 1992 (*Fontes Rerum Scholasticarum IV.*); valamint Uő, *Erdélyiek egyetemjárása a középkor és a kora újkor folyamán*, in *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön – külföldiek Magyarországon (A III. nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson – Szeged 1991. augusztus 12–16. – elhangzott előadások)*, II., szerk. JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit, Budapest–Szeged, 1993, 491–507.

³¹ Lásd pl. ERASMUS: *Querela pacis undique gentium ejectae profligataeque*, 1517. (*Erasmus, Desiderius, Rotterdamus A béke panasza*, ford. KOMOR Ilona, a bevezetést írta: TURÓCZI-TROSTLER József, Budapest, 1948.) – Lásd még: I. F. C. ELTINK, *Erasmus-Rezeption zwischen Politikum und Herzensangelegenheit. 'Dulce bellum inexpertis' und 'Querela pacis' in deutscher Sprache im 16. und 17. Jahrhundert*, Amsterdam, APA-Holland University Press, 2006.; valamint: Christine CHRIST-VON WEDEL, *Hatással voltak-e a magyar érzemisták Erasmusra? (A nőkérdés és a béke ügye)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2003, 137–151.

³² Magyar Akadémiai Értesítő, 1860, 316.

³³ Lásd még: SZILASI László, *Hajlam a búra (A magyar irodalom panaszos alaphangjának retorikai gyökerei a régiségben)*, in Uő, *A sas és az apró madarak (Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában)*, Balassi, Budapest, 2008, 254–264. (Humanizmus és reformáció, 30.)

kek, jajjos versek (*threnus, luctus, lamentatio*)³⁴ teljesen más retorikát működtetnek. Egyetlen példaként: Baranyai Pál *A tékozló fiúról* szóló már idézett históriájának már szintén hivatkozott helye teljes világossággal, mert a panaszt jajjokkal keretezve, mutat rá arra, hogy ez a másféle retorika épp akkor lép működésbe – amikor még panaszra sincsen mód, mert („a hangszigetelt pinceveremben, mélyen Isten hallótávola alatt”)³⁵ már egyáltalán nincs kit megszólítani.

Jaj! — ifjú mondja — mit tegyek immár jaj,
Kinek ivöltsek, **panaszoljak** én, jaj,
Mert hová megyek, életem nekem jaj,
Elveszek jaj, jaj!³⁶

Ha a panasz (*querela*) retorikája *apokaliptikus*, akkor a jajongásé (*threnus*) *pokoli*.

---

³⁴ E műfajok tágabb kontextusához lásd még: VÁSÁRHELYI Judit: *Centó*, in *Tarnai Andor-émlékkönyv*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Budapest, Universitas, 1996, (Historia Litteraria, 2).

³⁵ MANN, *i. m.*, 309.

³⁶ RMKT XVI. 2. 198.